

А. О. Тимченко

«Занурення» як прояв мотиву прагнення героя до невідомого світу (поезія Володимира Свідзінського)

Тимченко А. О. «Занурення» як прояв мотиву прагнення героя до невідомого світу (поезія Володимира Свідзінського). Статтю присвячено аналізу концепту «занурення» як прояву прагнення героя до невідомого світу (у поезіях Володимира Свідзінського). Досліджено тему занурення у воду як таємничу субстанцію, межу двох світів. Вода є лякаючим простором і символом очищення, маркером самозаглиблення, синонімом сутності героя. Зроблено висновок, що через моделювання напівігрових ситуацій, розмивання меж і значень компонентів звичних опозицій автор окреслює характер світу, бажаного для ліричного героя. У такий спосіб краще стає зрозумілим і характер художнього світу В. Свідзінського.

Ключові слова: занурення, мотив, опозиція, казка, таємниця, сонет.

Тимченко А. О. «Погружение» как проявление мотива стремления героя в неведомый мир (поэзия Владимира Свидзинского). Статья посвящена анализу концепта «погружения» как проявления стремления героя в неведомый мир (в поэзии Владимира Свидзинского). Исследуется тема погружения в воду как таинственную субстанцию, границу двух миров. Вода является пугающим пространством, символом очищения, маркером самоуглубления, синонимом сущности героя. Сделан вывод, что через моделирование полугровых ситуаций, размывание границ компонентов привычных оппозиций автор обозначает характер желаемого для героя мира. Это позволяет лучше понять художественный мир В. Свидзинского.

Ключевые слова: погружение, мотив, оппозиция, сказка, тайна, сонет.

Tymchenko A. The "submersion" as an exhibition of the motif of the trend to an unknown world (poetry of Volodymyr Svidzinskij). The paper is devoted to the analysis of the "submersion" in Volodymyr Svidzinskij's poems as an exhibition of the motif of the trend to an unknown world. The "submersion" in water is investigated. The space of water is a secret substance. It is a scare place and a symbol of cleaning, indication of introversion of lyric hero and the synonym of his essence. The conclusion is made that the modeling of the half-playing situation and the smearing of the borders of oppositions' components characterize the wishing world in the poetry of V. Svidzinskij.

Key words: submersion, motif, opposition, fairy tale, secret, sonnet.

Лірика В. Свідзінського справедливо продовжує бути предметом уваги літературознавців, оскільки являє собою недостатньо вивчену та певною мірою унікальну сторінку в розвитку української літератури першої половини ХХ століття. Відомо, що Ю. Шерех уважав В. Свідзінського одним із «найбільших», «чистих» поетів української літератури двадцятих років [9:377].

Дослідники творчості лірика виділяли у творчості В. Свідзінського мотиви саду, самотності, тиші, сну (І. Дзюба [1], Г. Кернер [3], Е. Соловей [7], К. Москалець [4] та ін.), акцентували увагу на інших концептах поезії В. Свідзінського, проте мотив прагнення, простування героя до невідомого, бажаного світу не був окреслений та проаналізований у відповідних літературознавчих працях. Ми вважаємо за потрібне розглянути один із його проявів – тему занурення у воду, – що дозволить частково з'ясувати як ознаки та функціонування мотиву загалом, так і смислове навантаження об'єкту прямування героя – бажаного світу.

Вічний рух супроводжує людство на шляху його розвитку, кожен проходить за життя певний шлях – від народження до смерті. Прагнення людини можуть не обмежуватися об'єктами реального світу: спостерігаємо потребу виходу за межі (свого роду трансгресія) – заглиблення у власний внутрішній світ (психоаналіз, медитативні стани тощо) й, таким чином, часто вихід у світи інші – романтичні, ірреальні, сюрреалістичні.

Характер світу-мети у творчості В. Свідзінського неоднозначний. Часом цей світ нагадує казковий: «У далеч казкову/ З усім зелено-тихим краєм/ Я теж пливу» [6:39]. Особливо відчутно такі конотації звучать у творах, саме загальне тло яких нагадує казкове, події відбуваються в незвичайних часопросторових умовах, присутні чарівні персонажі:

А я піду в далекі поля,
Буду глядіти, буду дивитись:
Де веселчин дім височіє,
Там буде моя красиворонка [6: 268].

Та не слід уважати, що, шукаючи для себе ідеального світу, герой зупиняє вибір на світі казки. Радше він захоплюється законами, котрі панують у казці. Тут є чітка межа між добром і злом, стосунки мешканців такого світу однозначно окреслені. Тому риси світу казки можуть бути лише змодельовані на бажаний для героя світ. Цей факт легко пояснити навіть тим, що казка для героя є знайомою, вона чи її елементи фігурують у багатьох тво-

рах В. Свідзінського, а бажаний світ так і лишається до кінця не окресленим і не зрозумілим – тому, що герой іще не знайшов, а відтак і не пізнав його.

Часом у віршах відбувається підміна понять і таємничий світ (мотив таїни яскраво виражений у ліриці поета) постає лякаючим. Процес простування також не є однаковим у різних поезіях автора. У В. Свідзінського звучить тема балансування на межі таємничого краю; це відбувається з волі героя або з вироку неблаганних сил («І я неначе на грані/ Якогось краю чарівного...») [6:279]). Частіше за все дорога бачиться як загадково-принадна.

Цікавим у цьому контексті видається сонет «В руці ледь-ледь колишеться удильно» [6:278], який ми і розглянемо детально. Ситуація, описана у вірші, нагадує про відомого рибалку Гете, інтертекстуальний аспект вносить і ремінісценція «пам'ять серця» з поезії К. Батюшкова «Мой гений» (що її помітила Е. Соловей [6:551]). Уже перший рядок поезії вводить читача в царину спокою та повільності: слово «ледь-ледь» надає позначнику дії «колишеться» виразного відтінку повільності, роблячи дію майже відсутньою. Окрім того, парокситонна клаузула, присутня у першому рядку, надає віршеві розміреності, згладжуючи ефект сходиноквого ямбу та роблячи спосіб прочитання твору схожим на речитативний. «Вітер», що з'являється у другому рядку, практично не сприймається як динамічний, оскільки його означено як «гарячий». Сон латаття, повільне пропливання риби під водою, «сонний блиск ласкавої блакиті» – все це заколисує та обіцяє чудовий відпочинок: «І чашечки латаття ніврозкриті/ Про дива дна розказують мені». Тому перехід у цей дивний світ видається героєві невимушеним і правомірним, природним. Єдине, що насторожує, – те, що герой вживає слово «боюсь» і означає глибину як «спокусливу»: «І я боюсь, що встану і піду,/ Плескатий лист руками розведу,/ І в глибину спокусливу порину». Це яскравий приклад амбівалентності, що часто зустрічається у творах поета, коли позитивне й негативне ставлення до описуваного зливаються, нівелюючи поняття про опозиції та витворюючи нові стани й категорії. «Спокуслива глибина» прочитується і як реальне дно водойми (пригадуються легенди й казки про підкорення людьми водної стихії чи про обов'язок перед правителем води відрядити когось замість себе чи залишитися на дні самому: «І покіль віку, тихо, без утину,/ Все буду занурятися туди»), і як виміри підсвідомості, котрі зятя-

гують, не даючи ні спочинку, ні відповіді на вічні питання (згадаймо ритуали ворожіння за допомогою води). Принадна глибина нагадує й про незайманість – природи, жінки, явлених тільки тобі таємниць, пізнавши котрі, стаєш їхнім заручником та раз-по-раз до них повертаєшся. Постійність цього повернення, «занурювання» постулюється як безпосередньо: «*Все буду занурятися туди*», так і через інші деталі, – наприклад, через повідомлення про сталість віддзеркалення на поверхні води: «*Де хмари стали в безмірі води*». Як зазначав А. Ханзен-Льове, «Доволі поширеним варіантом «сходження униз» (паралельним «падінню» в повітряній сфері) є «занурення» у воду (або «потоптання»), причому в більшості випадків тут мається на увазі занурення у несвідоме, у місячні, нічні глибини душі» [8:124]. Про особливе навантаження концепту «занурення» вела мову і Е. Соловей: «...занурення [виділення автора – А. Т.] ... є універсальною, архетипальною метафорою – компонентою численних ритуально-міфологічних систем від найбільш архаїчних обрядів до християнського хрещення» [7:94].

Доцільно буде зауважити про символіку води у світових культурах. Здавна людина розуміла велике значення води, що традиційно виступала позитивно навантаженим символом. Але з часом сформувався амбівалентний погляд: із одного боку, вода була знаком очищення, набуття сили, а з другого – безжальною стихією, місцем перебування водяників, русалок тощо. Воду сприймали і як атрибут умирання: «З давніх часів походить також уявлення про те, що по смерті душа людини занурюється у воду. ...зберігся звичай після смерті людини виливати всю воду, що є в оселі» [2:24]. Це зазначення увиразнює й додатково навантажує концепт «занурювання» в аналізованому вірші поета, додаючи до його значення моральної складової.

Лірична спадщина В. Свідзінського є розмаїтою за своєю жанровою специфікою. Говорячи про аналізовану поезію «*В руці ледь ледь колишеться удільно*» [6:278], ми означили її як сонет. Візуально так і є: наявні чотири строфи – два чотири- та два тривірші, твір написано п'ятистопним ямбом. У всьому іншому вірш видається відхиленням від правил сонетотворення, що можна легко пояснити бажанням митця вийти за межі усталеності. Спостерігаємо відсутність двох спільних рим для чотиривіршів (як у класичному сонеті), а також позірне ігнорування традиційної «сонетної» драматургії – теза/антитеза/синтез. Катрени, здається, не мають на увазі жо-

дного протиставлення, натомість, перша терцина «розриває» попередню статистику динамічним «...встану і піду», слова на позначення руху звучать у кожному рядку цієї строфи; перші два рядки мають окситонну клаузулу, на відміну від початку вірша. Проте, використання певної віршової форми й метричної схеми, безсумнівно, впливає на змістову площину, зумовлюючи та своєрідно навантажуючи її. Насправді, якщо дивитися на вірш В. Свідзінського саме з погляду наявності класичної тріади «теза/антитеза/синтез», загальна картина увиразнюється і стають зрозумілішими маргіналії.

Перший катрен є тезою, він постулює повільний рух (слова-позначники руху присутні в більшості рядків) на тлі гарячого та спокійного літнього дня, бездумності й безпам'ятства («...пам'ять серця спить»). Другий чотиривірш (як антитеза), навпаки, практично «бездійний». Показовим тут є поява слова «розказують»: «*І чашечки латаття піврозкриті/Про дива дна розказують мені*», хоча в попередній строфі було зазначено: «*Латаття спить*». З'являється елемент спілкування, діалогу, котрий ніби порушує самотність героя. Діалог цей для читача видається безмовним, – ясна річ, у реальному світі рослини не можуть говорити. Ліричний герой постає для нас ретранслятором явленого йому: виявляється, він дізнається «*Про дива дна*» (звернімо увагу на категорію дива, часто повторювану в поезіях В. Свідзінського). Зазначимо цікавий момент: у першій строфі ми бачили рибу, що проходила на глибині, проте не вона стала джерелом повідомлення про дно, а квіти, котрі перебувають на поверхні. Образ риби, що є маркером християнства, символом інших світових культур та релігій, у поезії В. Свідзінського, очевидно, знаменує таїну нерозгадувану, саме тіло таїни, яке прагне (хоча й непереконливо, наче розуміючи неможливість) упіймати герой. Тому й доводиться задовільнятися розповіддю рослини, притятої коренем до сталого місця. З іншого боку, фігурування водяної квітки можна розглядати як інтертекст із відомою легендою про лотос, котрий, зростаючи, проходить стихії землі, води, повітря й бачить сонце. Можливо, тому, пізнавши загадки буття, до героя промовляють «*чашечки латаття*». Слушним у цьому контексті є судження про те, що у християнстві повітряний простір (де, власне, перебуває у творі й герой, і безпосередньо квітка – це споріднює їх) вважається місцем перебування душі.

Решта строф закономірно сприймаються тепер як синтез, висновок, адже, маючи по-

вну «інформацію», герой переходить (чи може перейти) до дій.

Своєрідною перспективою ситуації, що знайшла відображення у поезії «*В руці ледь-ледь колишеться удильно*» можна вважати вірш «*Під голубою водою*» [6:111]. Тут тополи, роз'єднані межею води, – над водою (у людському, звичному світі) й під водою – міняються для ліричного героя місцями. Простір його перебування окреслюється вже першим рядком: «*Під голубою водою*». Тим не менше, герой називає стан, у якому перебуває, життям. У творі з'являється ірреальна істота – «*Золотоокий рибак*», – хто, радше за все, може бути потрактований як олюднений образ сонця. На наявності та виявах мотиву сонця у творчості В. Свідзінського неодноразово робили акцент дослідники лірики поета (Е. Райс [5], Е. Соловей [7] та інші), мотив сонця найчастіше передбачає значення носія світла, радості, спасіння, джерела життя, проте часом корелює з образом нищівного вогню й темою згоряння.

Рибалка-сонце (а в попередньо розглядуваному вірші рибалкою був сам герой!), котрий може бути й не світилом, а представником інших таємничих сил, закидає сіть, бажаючи вловити героя – мешканця глибин, – а той, ніби дражнячись, збирається прослизнути в «очка» сітки: «*Крізь принадливі очка – знаю – / Не раз, не два я промкнувсь, / В багвинню садів погуляю...*» [6:111]. Звернімо увагу на характеристику – «*принадливі очка*» (виділення наше – А. Т.). Якщо трактувати це означення як синонім пастки, що має «принадити» й полонити, сенс фрази видається прозорим і виправданим. Але слово «принадний» можна розуміти як «привабливий». Тоді знову постає ситуація з розмиванням, сказати б, чорного та білого, коли сіть, що є символом несвободи, ув'язнення, стає для героя бажаною. Прагнення зазирнути за межу, чи бажання бути невилітним і скеровуваним, аби самому не приймати непрості рішення у складному світі, чи тиха й самозаглиблена впокореність долі, Богу або іншим силам, чи наївна віра, що лиха не може бути й сіть врешті виявиться не справжньою, а казковою та поведе у дивний захопливий край, – ось бодай частина векторів пояснення цього феномена.

Образ «*Золотоокого рибака*», природа котрого, як ми вже зазначали, здатна корелювати з мотивом вогню в поезії лірика, набуває містичного характеру в контексті згадки про смерть самого В. Свідзінського через спалення. Також небезпідставним буде сказати про

реальне ув'язнення поета – органами НКВС. Напівіронічне «*А колись таки попадусь*», що легко могло би бути фразою з розмови батька й дитини про гру, приміром, у схованки чи квача, насправді вражає жаскою глибиною прочуття завершення життя однієї людини як кінцесвіття:

Спопеліє, застигне смутно
Жовтава зоря в імлі,
Ніч надійде нечутно,
І не знайде мене на землі [85:111].

Настрій неоднозначності створюють і перші два рядки процитованої строфи: сіть-вогонь, що поглинула (чи все ж не цього разу?) героя, постає «*смутною*» й на попіл перетворюється саме вона, а не її в'язень. Так чи так, а складається враження, що вогонь-зоря співчуває героєві; існує ймовірність, що чатував на героя золотоокий рибак не зі своєї волі, а за наказом третіх, інфернальних сил. Із іншого боку, смуток може бути викликаний приходом ночі, котра примушує сонце піти з-перед очей людини.

Згадку про приход ночі сприймаємо як елемент зображення події на тлі минушого часу: ситуація, що мала місце в певний момент, у наступний момент уже не є актуальною. Окрім того, майстерно виписана строфа може бути розшифрована як підміна одного повороту подій іншим. Наприклад, таким: обираючи собі смерть (зникання, перехід у інший стан), герой надав перевагу її приходу через вогонь-сонце-день, а не через ніч. Або кардинально протилежна ситуація: у ночі героєм бачив бажаний фінал – смерть, спасіння чи дещо третє (якщо асоціювати ніч зі світом таємниці й казки, де можливі чарівні перетворення), – але ніч, надійшовши на землю, вже не застала героя (цікаво: «*...не знайде мене на землі*» – виділення наше).

Отже, вибудовуванням, а згодом запереченням бінарних опозицій автор спростовує уявлення про лінійність світу, що його оточує. Півігрові ситуації синонімізують світи реальності й казки, виставляючи другий принагіднішим, досконалішим, але не таким, який героєм уважає однозначно бажаним для себе.

Тема занурення у воду, окрім значень, котрі мала у світовій літературі, набуває додаткових конотацій, фігуруючи у творах В. Свідзінського. Постаючи проявом мотиву прагнення, простування героя до незнаного, бажаного світу, концепт занурення у воду або життя у ній, із одного боку, засвідчує звичність, лінійність світу-мети, а з іншого, демонструє всю його неоднозначність. Локус води сприймається як місце перебування таї-

ни (котра або збігається з поняттям бажаного світу, або є ще однією ціллю вічного прагнення ліричного героя), місце усамітнення, очищення та **самозаглиблення** – в цьому разі спостерігаємо синонімізацію простору води та сутності героя. Вода є і лякаючим локусом – у реальному та ірреальному розрізах, оскільки постає символом смерті, вічного

ув'язнення чи потребує постійного до неї повернення, що ставить під загрозу подальшу подорож до бажаного світу.

Безумовно, мотив прагнення героя до невідомого світу потребує подальшого вивчення, оскільки корелює з багатьма іншими мотивами поезії В. Свідзінського, а отже, може допомогти краще осягнути художній світ поета.

Література

1. Дзюба І. «Засвітився сам од себе»: [Про творчість В. Свідзінського] / І. Дзюба // Українське слово : Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст. : у 3 кн. Кн. 1. ; [упоряд. В. Яременко, Є. Федоренко]. — К., 1994. — С. 402—410. — (Б-ка журн. «Дніпро»).
2. Капица Ф. С. Славянские традиционные верования, праздники и ритуалы : Справочник / Ф. С. Капица. — [2-е изд.]. — М. : Флинта : Наука, 2001. — 216 с.
3. Кернер Г. Міфотворчість у поезії Богдана-Ігоря Антонича і Володимира Свідзінського / Г. Кернер // Сучасність. — 2001. — № 12. — С. 125—139.
4. Москалець К. Тихий модернізм Свідзінського / Костянтин Москалець // Критика. — 2005. — Чис. 7/8. — С. 26—28.
5. Райс Е. Володимир Свідзінський / Е. Райс // Сучасність. — 1961. — № 4. — С. 82—92.
6. Свідзінський В. Твори : в 2 т. Т. 1. Поетичні твори. ; [9 арк. фотогр.] / Володимир Свідзінський : [вид. підгот. Е. Соловей]. — К. : Критика, 2004. — 582 с.
7. Соловей Е. Невпізнаний гість : Доля і спадщина Володимира Свідзінського / Елеонора Соловей. — К. : Наук. думка, 2006. — 224 с.
8. Ханзен-Леве А. Русский символизм. Система поэтических мотивов. Ранний символизм / А. Ханзен-Леве ; [пер. с нем. С. Бромерло, А. Масевича и А. Барзаха]. — СПб. : Академический проект, 1999. — 512 с.
9. Шерех Ю. На риштованнях історії літератури / Ю. Шерех // Пороги і запоріжжя : Література. Мистецтво. Ідеології. — Х., 1998. — 1 т. — С. 361—378. — (Укр. літ. ХХ ст.).